

ИЗТОКЪТ И ЗАПАДЪТ В ПРОЗАТА НА ЕДНА

БЪЛГАРСКА ПЪТЕШЕСТВЕНИЧКА

Гергана Асенова

ЮЗУ „Неофит Рилски”, Благоевград

Резюме: Този текст изследва жанрови особености в съвременната литература. Те се разглеждат по начин, по който „Изтокът” и „Западът” са представени в прозата на една българска писателка, представител на емигрантската литература. Разкрива женската гледна точка към очертани граници, които са актуални за читателите в XXI век. В същото време изследването се стреми да впише гласа на съвременната женска проза в днешната карта на световната литература. Статията се фокусира върху различните измерения на любовта (литературата, родината, света), отразени в творчеството на Изабела Шопова.

Ключови думи: жена писател, женско писане, читател, майка, емиграция, автобиография, пътешествие

Abstract: This text explores generic peculiarities in contemporary literature. They are observed in the way “The East” and “the West” are represented in the prose of a Bulgarian woman writer of travelogues who belongs to emigration literature. The woman’s point of view is regarded within certain frameworks, typical of 21st-century readers. In addition, the text aims at placing a specific woman’s voice on the contemporary map of world literature. The article focuses on the different meanings of love (as literature, home country and as the world) in the work of Izabela Shopova.

Keywords: women writers, women’s writing, reader, mother, emigration, autobiography, itinerary

Развитието на съвременната литература, проектирано в полето на емиграцията като явление, е изключително актуално. Новите идеи и теми, които то внася, предизвикват интерес и намират широко отражение в днешното общество. Произведенията на Изабела Шопова, които разглежда настоящата статия, позволяват да се онагледят и преосмислят класическата бинарна опозиция Изток – Запад като два свята, които авторката представя на читателя посредством описания на прилики и разлики в културата, социалното устройство и менталитета на хората в България, Нова Зеландия и Австралия. В този смисъл творчеството на Изабела Шопова изразява погледа на

съвременния писател към интригуващи проблеми в модерния свят, за които националните граници не са от значение.

Цел на научната статия е да изследва някои особености на женското писане в емигрантската литература, представени от гледна точка на географските и ментални понятия „Изток” и „Запад”. Художествените образи и писателският модел са разгледани в творбите на Изабела Шопова „На изток – в рая“ и „На запад от рая”.

Темата се налага като значима поради факта, че женското писане представя и развойни процеси в литературата, които се отразяват на стилово и жанрово равнище. Изключително често в полето на съвременната художествена литература авторът поставя теми, свързани с очертаните вече културни и социални функции, които залягат в контекста на националната принадлежност, родовите корени и емиграцията като явление. Към това се добавя и джендър принадлежността, която понякога се отразява на начина, по който се разглеждат личностните (мъж-жена) и генеративните (майка-дъщеря) отношения по оста Изток-Запад. Тематичният обхват разширява собствените ни интелектуални и емоционални граници, изследва и изяснява политическото и социално устройство на страни, представени в различни хронографски и топосни измерения.

Във връзка с главната задача възниква и въпросът за разглеждане на най-силните стойности на идентификация у героинята на Изабела Шопова чрез измеренията на любовта, майчинството, родината, света. В настоящия текст е използвана критическа литература в помощ на изследователските усилия: „Отвъд каноните” на Цв. Раковски (Rakovskii 2001), „Пътуващият българин” на Р. Хаджикосев (Hadzhikosev 2014), статията „Просветното дело сред българските общности в Украйна” на Ст. Стоянов (Stoyanov 2007), както и монографията на Ел. Азманова-Рударска „Мемоаристичните творби след Освобождението – фигури на автора” (Azmanova-Rudarska 2010). Безспорно изключително ползотворни за изследването се оказват наблюденията върху женското писане като „Глобализацията: теория и практика” на А. Личева (Licheva 2008). Наред с тях, най-активно са включени в анализа и библиографични и биографични материали за личността и творчеството на писателката Изабела Шопова.

В настоящия текст измерението „Изток-Запад“ се разглежда двустранно. Първата гледна точка е географската – Изток и Запад са топоси предвид родината на писателката, от една страна, а от друга – страните, в които тя реализира творчеството си. Втората гледна точка ги представя като ментални понятия, в които се отразява съвременната култура, преплетена с идентификационни маркери. Така Запад визира

света, в чийто център поставяме разбиранията на Западната цивилизация – модерност, технокрация, информационна власт и глобализация. Изтокът пък изразява консервативността, фундаментализма и затвореността като водещи културни кодове. Изток и Запад не са само топоси от географската карта, а и сблъсък на култури, представи, и в този смисъл – и на идентификационни знаци.

Съобразно това се въвежда стандартизиране на подхода за това къде е необходимо „изток” и „запад” да се изписват с главни и къде – с малки букви. Когато указват просто географска посока, изписването е с малка буква. Където става дума за посоките като ценностни и културни категории, е възможно да се изписват с главна буква.

Изабела Шопова е творец, който се отличава със съвременни, модерни виждания за света. Писателката е родена във Варна, но в ранните си детски години живее на село. Мечтите ѝ да се върне в родния си град се осъществяват, когато тръгва на училище. Тогава за първи път изпитва усещането, че е имигрант в собствената си родина. Дипломиран инженер, в годините на прехода, на нея ѝ се налага да изпълнява много длъжности, несвързани с образованието, което притежава. По-късно, през 2002 година, взема решение да последва съпруга си в Нова Зеландия, а след това семейството заминава за Бризбън, Австралия. Представител на съвременното поколение емигранти, българската пътешественичка не възприема и не представя емиграцията като нещо негативно, а като вълнуващо приключение, чрез което опознава нови светове и култури. В творбите ѝ проличава ясно изразена позиция на автор, който изпитва удовлетворение от откриването и пресъздаването на нови предизвикателства. Същевременно при нея семейно-личното не противоречи при откриването на общественото. Основната опозиция е лична спрямо обществена изява, тъй като тя е в основата на деленето патриархално-модерно общество, а в някакъв смисъл и на просвещенските категории за „Изток” и „Запад”. Ето защо, по модела си на писане тя е по-скоро „Запад”. Но според географското си позициониране нейната книга се оказва „средата”, „тук”, между културите на Изтока и Запада.

Така се стига до първия проблем в творчеството на Изабела Шопова – нейните пътеписни текстове Изток или Запад изразяват? За нея Изтокът и Западът във всичките си измерения (обичаи на коренно население, култури, личен начин на възприемане, отражение върху емоционалния и творческия личностен подход, географски измерения и техните характеристики) представляват неизчерпаем източник на наративна

иновативност – в личен и в творчески план: „Тази книга не е роман, не е пътепис, не е автобиография, а е по малко и от трите и нещо повече” (Shopova 2009).

Необходимо е второ уточнение относно менталните представи Изток и Запад.

Писателката е родена в България (Югоизточна Европа, Балканският полуостров), разположена в северното полукълбо на Земята. Нова Зеландия и Австралия (местата на приключения за героинята на Шопова) са разположени (спрямо Екватора) в цялото южно полукълбо, а спрямо Гринуичкия меридиан – в източното полукълбо. Спрямо България и двете страни са на югоизток. От своя страна, Австралия е на запад спрямо Нова Зеландия, или по-точно, на северозапад. Тази драстична промяна на местоживеенето и средата за реализация на Изабела Шопова се оказват благотворни за развитието на творческия ѝ потенциал в областта на художествената литература. Изток и Запад тотално си сменят местата, но не толкова географски, колкото ментално.

Изабела Шопова се самоопределя като неуморно търсеща личност. За да се превърне в такава, тя се откъсва от корените си, традициите си, става „ничия”, „чужда”, „друга”. Именно тази трансформация я превръща в творец: „Движим се из пространството, вървим с миналото си. То не може да бъде заровено, затова и личната история, преживяното са тези, които конструират идентичността, а не географията, не местата” (Licheva 2008).

В двете си книги – „На изток – в рая“ и „На запад от рая“ главната героиня на писателката е изобразена в различни роли. Тя е безспирен пътешественик, изследовател на нови географски и исторически забележителности, ботаник, зоолог, опознаващ с нестихващ интерес непознатите растителни и животински видове и в Нова Зеландия, и в Австралия. В същото време нейната основна роля е тази на майка, която проследява процеса на порастване и съзряване на своята дъщеря в условията на емиграция.

В „На изток – в рая“ вълненията на героинята като майка се доближават максимално близо до съвременните представи за връзка майка – дете, като в определени моменти се описват и различни бунтарски модели, които по никакъв начин не нарушават връзката между двете. Проблемът за майчинството се изразява чрез любимия ѝ Яворов стих, квинтесенция на емигрантската душа – „...защото „Яворов е енигма“, както без да иска го определя д-р Кръстев” (Rakyovski 2003: 146). Това е и личната позиция на Шопова – да посегне към тайнственото, енигматичното, да повдигне завесата на мистерията на Изтока и да пристъпи смело към това приключение редом с дъщеря си.

Пътешествието оставя богата палитра от впечатления у героинята, която ги разказва изключително образно, докато в един момент, удивлението ѝ от могъществото на природата не бива тотално изместено от изумлението ѝ на майка. Какъв точно трябва да бъде правилният подход за комуникация с тийнейджър? Изпробвайки всичко, за което може да се досети – от лингвистичните си заложби през психологическите методи до кулинарната терапия, разказвачката стига до извода, че тийн-обществото е най-трудната част от човечеството за общуване и намиране на общ език, при която емиграцията е процес, състояние на духа, самоопределяне.

Грижите около израстването и възпитанието на дъщеря ѝ Бояна са приоритет в живота ѝ. Неочаквано се натъква на голям проблем – принудена е да признае, че двете, майка и дъщеря, просто живеят в различни, паралелни светове. Докато майката защитава теорията за стопроцентов баланс във всичко (прототип на Изтока), дъщерята неотстъпно се бори за тезата, че правилният начин на живот е екстремният (прототип на Запада). Майката се научава да участва в живота на дъщеря си – като се приобщава към екстремните спортове, като се отказва от наставническия тон и др. Това бележи своеобразен момент на инициация и преход от детския свят към света на възрастните. Порасналата дъщеря се е превърнала в млада жена. Според различни психоаналитични теории приемствеността по женска линия минава през отричане и постепенно приемане на майчината фигура не като съперница.

Друг важен аспект, който разкрива едно от проявленията на Изтока и Запада, е този за любовта. Неизчерпаемата любов към света (природата, приключенията, пътешествията, литературата, опознаването на нови култури) е основната причина за написването на първите ѝ две книги „На изток – в рая“ и „На запад от рая“. Посоките „Изток“ и „Запад“ Изабела Шопова извежда в заглавие. И Изтокът, и Западът я впечатляват и очароват, макар и по различен начин.

Приспособяването към нова среда е процес, който не ѝ отнема безкрайно дълго време. А опознаването на навиците на коренното население и приобщаването не ѝ струват прекалени усилия. Този период тя превръща в забавна игра. Това е вече друга култура, с която се сблъсква и която трябва да усвои. Оказва се, че Изтокът и Западът имат своите специфики, например в кухнята.

В един от епизодите се разказва за момент, в който семейството на писателката решава да покани гости вкъщи. Подготвя се старателно с вкусна българска кухня, след което установява с огромно разочарование колко голяма е разликата във вкусовете и навиците на новозеландските гости. Българските традиционни сармички, киселото

мляко, разхлаждащият таратор и маслините съвсем не се оказват сред любимите ястия на гостите. По същия начин и рибата, приготвена с много старание и ухаеща прекрасно, се оказва неподходяща за тяхно основно блюдо, защото според вкуса на новозеландците скумрията и сафридът са подходящи за стръв, но не и за храна. Различията във вкусовете на двете националности са с мащабите на огромна пропаст. В крайна сметка така наречената „вечеря“ се превръща в абсолютна пародия, но е много поучителна и за двете страни. Дотолкова, че авторката използва израза „сблъсък на цивилизациите“. В този момент единствено любовта ѝ към опознаването на нови култури ѝ помага да приеме ситуацията спокойно. Има твърде много неща, които тя и семейството ѝ да учат. И странности, с които бързо да свикват.

При пътешествието си с още едно приятелско семейство до Кейп Реинга тя вижда срещата на два океана: топлия и спокоен Пасифик от изток и студеното Тасманово море от запад. Това отново задава опозицията Изток-Запад, което предизвиква интерес и към митологията. Част от нея е плажът Кейп Ринга, който има сакрално значение в легендите на древния народ – оттам душите на мъртвите напускат света на живите, след като преди това бавно са прекосили целия остров. След това извървяват безлюдния деветдесет мили дълъг плаж, скачат от вечното дърво похутукава, израснало върху издадена в океана скала, за да тръгнат на последното си пътешествие през Тихия океан към легендарната прародина Хауайки.

Друг много интересен момент от пребиваването на авторката в Нова Зеландия е опознаването на вулканичната слава на страната, наслаждава се на картината на безброй гейзери, на геотермалните чудеса (чиито имена са впечатляващи: „Адската баня“, „Инферното“, „Дяволската мастилница“), най-красивото езеро в Роторуа – „Чашата с шампанско“ (което се намира в центъра на угаснал вулкан), погребаното от вулкана село – Те Уайроа, прочутите в миналото Розови и Бели тераси и др. Стилът ѝ на писане е резултат както на пътешественическата ѝ любов, така и на отличното владеене на различни техники при писане, които се постигат предимно от хора, обикнали словото. Описанието на природни забележителности и чудатости, комбинирано с моменти от историята на Нова Зеландия, културата на маорското местно население и навиците на „кивитата“, онагледява опозицията „коренно-съвременно население“ и я представя като прототип на опозицията Изток-Запад.

Следва преместването ѝ в Бризбън, Австралия, което е причина за създаването на втората книга на писателката емигрант „На запад от рая“. Това четиво е нещо като втори сезон на неспиращото приключение на пътешественичката авантюристка. Както

в предната книга, и тук тя остава вярна на себе си и продължава да описва нововъведенията в живота си. Писателката е изключително изненадана, че в двете държави, които са много близки икономически, географски и културно, всъщност реалността не се доближава до нейните очаквания. В действителност Австралия е индустриална, западен модел страна и гледа на източните си съседи с лек присмех и ирония.

Началото на книгата отбелязва пътуването ѝ със самолет от Нова Зеландия до Австралия, както и нейните първи метеорологични впечатления. Любовта ѝ към света и жаждата ѝ да го опознае и тук е водеща – мравките, птиците, коалите, кенгуратата, които са емблеми на Австралия, и др. Особено интересна е частта „Марсиански хроники”. В този фрагмент не става въпрос за пътуване до червената планета, а за пътуване до средните части на континента-държава. Така Марс се оказва в центъра на Запада. Авторката описва вътрешността на континента като безлюдна, гореща, безводна, солена, прашна, изолирана и далечна.

Изабела Шопова прави едно изключително сравнение, в което описва двете държави като коренно различни. Австралия е най-старият континент на планетата, най-плоският без активни вулкани, земетръси и тектонични разломи, спокойна древна равна и мъдра земя. Континентът пустиня е най-сухият, чието население постоянно е на перманентен воден режим:

Половината от територията на Австралия е пустинна зона [...] както в миналото, така и днес червената сърцевина на континента остава напълно скрита, непозната и непонятна за 20-те милиона австралийци, обитаващи тънката крайбрежна зелена ивица. Те също като жителите на другите континенти са виждали червения център на снимки и в документални филми. Кадри, които спокойно биха могли да са от Марс. (Shopova 2012: 121)

От другата страна е Нова Зеландия – млада и неукротима, разтърсвана непрестанно от вулканични изригвания и мощни земетресения. Тя е едно от най-мокрите места на планетата, зелена е целогодишно. Нова Зеландия е царството на птиците – крили и безкрили, там не живее нито едно отровно или застрашаващо хората същество. Австралия и Нова Зеландия са толкова различни, че авторката ги противопоставя една на друга като огън и лед, пясък и вода, двете крайности. Като Изтока и Запада.

И двете книги на Изабела Шопова представят живота на емигрантите и са доказателство, че хората дори и далеч от родината си могат да бъдат щастливи, и да се справят с всички съпътстващи битието им проблеми. „Българите не са загубили усещането за спецификата на своята етническа принадлежност.” (Stoyanov 2007)

Тези книги разкриват красотите и опасностите на най-малкия континент и най-голямата държава на земното кълбо. Неуморната пътешественичка не спира да обикаля и да твори. Тя открива вдъхновение и в загадъчната красота на Изтока, и в интригуващите предизвикателства на Запада. Възприема еднакво добре и Изтока, и Запада, като умее да извлича най-колоритното от различните култури. Тя описва емигрантския живот и непрекъснатите пътувания не като изселване и мъка, а като точно обратното – приключение, което може само да обогати при срещата с непознатото, да запознае с културния и битовия живот на хората от друг свят. В този смисъл и Изтокът, и Западът се оказват изключително благотворни и в личен, и в обществен, и в творчески аспект.

В творбите си Изабела Шопова употребява изключително богат изказ, благодарение на което прочитът носи жизнерадост и истинско удоволствие. Резултатът е езикова игра, в която читателят е спонтанно въввлечен. Това не е единствената книга, която е показателна за стила и литературната ѝ култура. В „Самоучител за преднамерено убийство на скуката” авторката споделя, че се ръководи от позицията на читател, който има желание да прочете интересни, вълнуващи, забавни и незабравими български пътеписи. Защото ясно осъзнава, че литературата не се прави от писателя, а основно от читателя. Той е този, който определя кое произведение се чете, съответно остава в историята на писаното слово. Целта ѝ е да предизвика диалог, да разобличи погрешни схващания и да помогне на авторите при намирането на отправна точка за реализацията на личните им творчески търсения. Според нея е време българската литература и българският пътепис да се разделят със стереотипите на миналото, за да се търсят съзнателно нови посоки. Стилът е проекция на личността на автора и разкрива степента на припокриване с така наречения авторов глас, където хуморът е средството, което, независимо от разнообразните лични интереси на всеки един читател, е способно да превърне всеки пътепис в бестселър.

Това, което е характерно за пътеписните ѝ творби (повествованието, в основата на което стои реално авторово пътуване, в резултат на което са описани по обективен начин впечатления от чужди страни, природни забележителности, различни култури), е една основна схема, по която са изградени произведенията. Над всичко стоят белезите

на документалния жанр. Шопова пише от първо лице, единствено число. Макар да присъства много силно романовият почерк, в разказите за приключенията на героинята ѝ надделява автобиографичният или мемоарният почерк, съдържащ сведения с отчетливо документален характер. Според М. Арнаудов мемоарите са „произведения, които обработват спомените на дадена личност” (цит. по Azmanova-Rudarska 2010: 7). Без да фиксира дали са жанр, вид или род, те се причисляват „ту към историята, ту към литературата”, и са резултат както от „документалното излагане на миналото”, така и от „личните впечатления и художествената форма”. Като принадлежащи към мемоарите Арнаудов сочи „летописните бележки, дневниците и автобиографиите”. Според Азманова-Рударска, те са „и литература” (Azmanova-Rudarska 2010: 9), защото разказвачът успява „да „събере” множеството гледни точки и да ги „канализира” (Azmanova-Rudarska 2010: 10). Това според Азманова-Рударска е решаващият „механизъм за манипулация” – „възможността текстът да се измъква от непрекъснатото насажданата му референциалност и да се превръща в художество” (Azmanova-Rudarska 2010: 10).

По подобен начин Изабела Шопова изгражда собствен модел, като нарушава границите на жанровите конвенции. Тя е по-склонна да не политизира задължително топографските измерения в творбите си, а да влага в произведенията си сюжети, които се облягат на общочовешки, нравствени ценности, които се отличават и с възпитателна функция по отношение на толерантността в личен и обществен план. „Този тип писане – взаимоотношенията на български автори с чуждата литература и култура – все повече се налага от съвременните обществено-политически аспекти. Тяхното начало е положено назад във времето... изтласква на преден план тези присъствия, влияния, взаимоотношения...” (Azmanova-Rudarska 2012: 5).

Опознаването на различни нови култури е в основата на приближаването на Изтока и Запада – две географски и ментални представи, които очертават още по-ясно самоидентификационните механизми: „Подобни топоси са способни да формират езика и да обосноват неговите категории. Така местата са вече не само пространства, а единна гледна точка, която всмуква и трансформира всички други идентификации” (Rakyovski 2001: 158). Изтокът и Западът се сливат в едно усвоено вече пространство, което е раздробено и проучено, усвоено и по принципите на емигрантските вълнения, и по принципите на наративното писане.

Библиография

- Azmanova-Rudarska 2010*: Azmanova-Rudarska, E., Memoaristichnite tvorbi sled Osвобождението – figuri na avtora. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski”, 2010 [*Азманова-Рударска 2010*: Азманова-Рударска, Е., Мемоаристичните творби след Освобождението – фигури на автора. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2010].
- Azmanova-Rudarska 2012*: Azmanova-Rudarska, E. Nepremalchanoto v „Premalchanite glasove”. – Literaturen vestnik, br. 27, 2012, s. 5 [*Азманова-Рударска 2012*: Азманова-Рударска, Е. Непремълчаното в „Премълчаните гласове”. – Литературен вестник, бр. 27, 2012, с. 5].
- Hadzhikosev 2014*: Hadzhikosev, R. Patuvashiyat balgarin. Blagoevgrad: UI „Neofit Rilski”, 2014 [*Хаджикосев 2014*: Хаджикосев, Р. Пътуващият българин. Благоевград: УИ „Неофит Рилски”, 2014].
- Licheva 2008*: Licheva, A. Globalizatsiyata: Teoriya i praktika. – V: Elektronno izdatelstvo LiterNet, 09.07.2008, № 7 (104). [accessed on 1 February 2019]. <<https://litenet.bg/publish/alicheva/index.html>>. [*Личева 2008*: Личева, А. Глобализацията: Теория и практика. – В: Електронно издателство LiterNet, 09.07.2008, № 7 (104)]. [прегледан на 01.02.2019]. <<https://litenet.bg/publish/alicheva/index.html>>.
- Rakyovski 2001*: Rakyovski, Tsv., Otvad kanonite. Nostalgiiite na Visokata balgarska literatura. Sofiya: Abagar, 2001 [*Ракъовски 2001*: Ракъовски, Цв., Отвѣд каноните. Носталгиите на Високата българска литература. София: Абагар, 2001].
- Rakyovski 2003*: Rakyovski, Tsv. Uprazhneniya po stil. – V: Elektronno izdatelstvo LiterNet, 24.01.2003, № 1 (38). [accessed on 1 February 2019]. <<https://litenet.bg/publish4/crakiovski/index.html>>. [*Ракъовски 2003*: Ракъовски, Цв. Упражнения по стил. – В: Електронно издателство LiterNet, 24.01.2003, № 1 (38)]. [прегледан на: 01.02.2019]. <<https://litenet.bg/publish4/crakiovski/index.html>>.
- Shopova 2009*: Shopova, I. Na iztok – v raya. Sofiya: Kolibri, 2009 [*Шопова 2009*: Шопова, И. На изток – в рая. София: Колибри, 2009].
- Shopova 2012*: Shopova, I. Na zapad ot raya. Sofiya: Kolibri, 2012 [*Шопова 2012*: Шопова, И. На запад от рая. София: Колибри, 2012].
- Stoyanov 2007*: Stoyanov, St. Prosvetnoto delo sred balgarskite obshtnosti v Ukrayna. – V: Elektronno izdatelstvo LiterNet, 08.01.2007, № 1 (86). [accessed on 1 February 2019]. <https://litenet.bg/publish11/stilian_stoianov/prosvetnoto.htm>. [*Стоянов 2007*: Стоянов, Ст. Просветното дело сред българските общности в Украйна. – В: Електронно издателство LiterNet, 08.01.2007, № 1 (86)]. [прегледан на: 01.02.2019]. <https://litenet.bg/publish11/stilian_stoianov/prosvetnoto.htm>.